

УДК 343.98:344.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.27>

Олександр Олександрович Хань,

*кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу
та організації досудового слідства (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0001-9912-1547>,
e-mail: aa_khan@ukr.net;

Олексій Володимирович Маник,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу
та організації досудового слідства (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-4384-1219>,
e-mail: lexamanuk@gmail.com

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

На підставі сучасних уявлень про поняття криміналістичної методики розслідування окремих злочинів, їх класифікації та структури розглянуто теоретичні передумови розроблення методики розслідування порушень законів і звичаїв війни. Обґрунтовано актуальність наукових розробок у цьому напрямі. На підставі визначення кримінально-правової класифікації злочинних діянь, що входять до поняття «порушення законів і звичаїв війни», зроблено висновки про доцільність побудови підвидових методик розслідування таких злочинів. Запропоновано типову структуру окремої методики розслідування порушення законів і звичаїв війни.

Ключові слова: криміналістична методика, розслідування злочинів, порушення законів та звичаїв війни.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Наслідком військової аґресії російської федерації проти України стала велика кількість воєнних злочинів, що полягають у порушенні законів і звичаїв війни та вчиняються як на підконтрольній, так і на тимчасово окупованій території України. Наразі органи досудового розслідування та суду формують практику провадження за цими злочинами, що дає можливість і водночас вимагає від криміналістики активізації наукового пошуку щодо надання судово-слідчій практиці методичних рекомендації з організації та розкриття, розслідування і попередження цієї категорії злочинів, що полягатиме у

формуванні комплексів науково обґрунтованих та апробованих практикою порад типізованого характеру.

Стан дослідження проблеми

Вагомий внесок у розроблення теорії криміналістичної методики та окремих криміналістичних методик зробили такі науковці, як О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васи́льєа, І. О. Возгрін, В. К. Гавло, С. О. Голунський, Ю. П. Гармаєв, І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, В. Г. Танасевич, С. Н. Чурилов, Б. М. Шавер, М. П. Шаламов, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, М. П. Яблоков, І. М. Якимов та ін. Проте, незважаючи на вагомі досягнення наукових розробок у цій сфері, проблеми побудови методики розслідування порушення законів і звичаїв війни в науці не розглядалися.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є сформулювати на основі теоретичних положень про поняття криміналістичної методики розслідування окремих злочинів, їх класифікації та структури оптимальну модель побудови методики розслідування порушення законів і звичаїв війни, визначити її місце у класифікаційній структурі криміналістичних методик, запропонувати типову структуру окремої методики розслідування порушення законів і звичаїв війни.

Мета дослідження досягається через послідовне виконання таких *завдань*: 1) встановити сучасні наукові підходи до поняття криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів, їх класифікацій; 2) окреслити наявне в міжнародному гуманітарному праві та національному законодавстві поняття порушення законів і звичаїв війни (воєнних злочинів), особливості їх кримінально-правової кваліфікації та криміналістичних ознак; 3) визначити місце методики розслідування порушення законів і звичаїв війни у класифікаційній структурі криміналістичних методик розслідування злочинів; 4) запропонувати типову структуру окремої криміналістичної методики розслідування порушення законів і звичаїв війни.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі на підставі сучасних уявлень про поняття криміналістичної методики розслідування окремих злочинів, їх класифікації відповідно до рівня узагальнення інформації, яка в них викладається, та їх структури розглянуті теоретичні передумови розроблення методики розслідування порушень законів і звичаїв війни. Обґрунтовано актуальність наукових розробок у цьому напрямі. На підставі визначення кримінально-правової класифікації злочинних діянь, що входять до поняття «порушення законів і звичаїв війни», зроблено висновки про доцільність побудови підвидових методик розслідування злочинних діянь тих видів, що охоплюються поняттям «порушення законів і звичаїв війни».

Запропоновано типову структуру окремої методики розслідування порушення законів і звичаїв війни.

Виклад основного матеріалу

Криміналістична методика, на думку В. А. Журавля, є результатом інтеграції та диференціації наукових знань, за своїм змістом вона включає в себе найсучасніші досягнення криміналістичної техніки і тактики та спрямована на оптимальну організацію розслідування злочинів та їх судовий розгляд [1, с. 9]. Кінцевим продуктом криміналістичної методики як сукупності доктринальних знань і розділу науки криміналістики справедливо вважають окремі криміналістичні методики розслідування злочинів різних видів. В. Ю. Шепітько зазначає, що криміналістична методика складається з упорядкованого комплексу порад типізованого характеру, тобто окремих методичних рекомендацій, що є найбільш ефективними під час розслідування різних видів злочинів [2, с. 445]. Б. В. Щур окрему криміналістичну методику розглядає як певний комплекс, до структури якого входять методичні рекомендації та слідчі технології у формі типових інформаційних моделей, які застосовуються з метою запобігання, розкриття та розслідування злочинів певного виду або групи злочинів [3, с. 102].

Сьогодні абсолютна більшість воєнних злочинів, що вчиняються на території України, кваліфікуються за ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Порушення законів та звичаїв війни»¹. Згідно з офіційною статистикою Офісу Генерального прокурора за 2022 рік, кількість кримінальних проваджень, що було відкрито за ст. 438 КК України, становить 50 625².

Зрозуміло, що розслідування цього спектра воєнних злочинів, як і будь-яких інших, вимагає належного методичного забезпечення слідчої діяльності. Крім того, органами досудового розслідування за більше ніж рік воєнних дій в Україні накопичено великий обсяг досвіду й емпіричного матеріалу, який може бути покладений в основу побудови окремих методик розслідування воєнних злочинів.

У зв'язку із цим постає питання щодо технології побудови таких методик, визначення рівня їх абстрагування – чи слід вести мову про розроблення комплексних (групових), видових чи підвидових (мікро-методик) розслідування воєнних злочинів. Не останнє значення має і визначення їх структури.

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.04.2023).

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року // Генеральна прокуратура України : офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262 (дата звернення: 02.04.2023).

Дослідження фахової літератури свідчить про наявність численних підходів науковців до класифікації криміналістичних методик, що здійснюється на різних підставах. Аналізуючи наявні підходи, М. Г. Щербаковський та Д. В. Андреев дійшли висновку, що всі вони поділяються на три види: 1) методики, які формуються на підставі кримінально-правової класифікації злочинів (або видові методики); 2) методики, які створюються за криміналістичними ознаками: суб'єктом, способом учинення злочину, предметом злочину, місцем його вчинення, суб'єктивними ознаками суспільно небезпечного діяння тощо; 3) методики, які формуються за змішаними ознаками: кримінально-правовими та криміналістичними [4, с. 27].

Універсальну класифікацію криміналістичних методик розслідування злочинів розробив В. А. Журавель, до якої науковцем включено такі рівні: 1) *базова методика*; 2) *прості або одиничні методики*, серед яких вирізняють: видові та підвидові методики (мікрометодики); 3) *ускладнені або групові методики*, до яких включають: родові, міжродові та комплексні методики. Перевагою запропонованого підходу є те, що він передбачає ієрархічність розташування зазначених різновидів криміналістичних методик, а її побудова здійснена на основі інтеграції та диференціації знань.

Під базовою криміналістичною методикою розслідування злочинів В. А. Журавель пропонує розуміти універсальну модель, що служить орієнтиром для розробки методик нижчих рівнів. Вона повинна відображати загальні положення криміналістичної методики [5, с. 306].

Прості (одиничні) криміналістичні методики передбачають поєднання методик видового і підвидового рівнів. Видовий рівень методик розробляється на основі наявної кримінально-правової класифікації злочинів. Рекомендації, що акумулюються у видових криміналістичних методиках розслідування злочинів, є предметними, формуються щодо окремих складів злочинів та розкривають механізм їх учинення. Їх метою є надання порад із формування доказової бази, тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій, реалізації профілактичних заходів слідчим. Підвидові криміналістичні методики (мікрометодики) розслідування злочинів виступають продуктом диференціації криміналістичних рекомендацій, коли підвиди виокремлюють з-поміж злочинів певного виду на підставі криміналістично значущих ознак [5, с. 306–307]. У криміналістичній літературі зазначається, що саме підвидові методики наближають наукові рекомендації до потреб практики протидії злочинності. Зміст і структура таких методик містять криміналістично важливу інформацію в концентрованому вигляді, яка подається відповідно до типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування певного виду

злочинів. Крім того, у мікрометодиках статистичні дані відображені найбільш повно та відносно елементів криміналістичної характеристики злочину певного підвиду в їх взаємозалежності [6, с. 73].

Груповий рівень побудови криміналістичних методик розслідування злочинів реалізується на основі можливості об'єднання в єдину методика розслідування кількох видів однорідних злочинів на підставі притаманних цим злочинам спільних криміналістично значущих ознак. До можливих ознак належать: жертва злочину, суб'єкт злочину, засоби злочинної діяльності та форми її організації, місце вчинення злочину тощо. На цій підставі може йтися, наприклад, про побудову методики розслідування злочинів при наданні медичних послуг, учинених неповнолітніми, в місцях позбавлення волі, особами з дефектами психіки тощо [5, с. 307–308].

Що ж стосується комплексних методик розслідування злочинів, то вони формуються одночасно за кримінально-правовими та криміналістичними критеріями. На підставі цього критерію до них, наприклад, належить методика розслідування корисливих злочинів у сфері зовнішньоекономічної, підприємницької діяльності, у банківській, кредитно-фінансовій сферах тощо. Можливість побудови методик комплексного рівня виникає через наявність об'єктивних і реальних взаємозв'язків між злочинами, які вчиняються, а їх розслідування в такому разі потребує комплексного підходу [5, с. 309].

Визначення доцільності побудови методик розслідування воєнних злочинів на тому чи іншому рівні передусім вимагає визначення кримінально-правового обсягу суспільно небезпечного діяння. Диспозиція ст. 438 КК України має бланкетний характер. Власне, вона прямо вказує лише на такі форми вчинення злочинного діяння: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів і звичаїв війни; 6) віддання наказу про вчинення таких дій. Диспозиція не надає виключний перелік можливих форм здійснення суспільно небезпечного діяння, що підпадають під поняття «порушення інших правил і звичаїв війни». У такому разі їх визначення потребує звернення до міжнародних джерел, що визначають правила та звичаї ведення війни і можливі способи їх порушення.

Орієнтиром для вирішення цього завдання є положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, де міститься вичерпний перелік воєнних та інших міжнародних злочинних діянь. Проте з огляду на те, що Україною його не ратифіковано, для конкретизації складу злочину, передбаченого ст. 438 КК України, слід звертатися

до інших правових джерел міжнародного гуманітарного права, що ускладнює кримінально-правову кваліфікацію. Як зазначають фахівці із цієї галузі знань, йдеться про Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та додаткові протоколи до неї. Крім того, джерелами міжнародного гуманітарного права також виступають Гаазькі конвенції, які визначають перелік заборон та обмежень щодо застосування засобів ведення війни, а також звичаєві норми [7, с. 3–6]. Окремою проблемою кваліфікації воєнних злочинів залишається неможливість застосування положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який надає перелік воєнних злочинів, адже досі зазначений документ не був ратифікований Верховною Радою України.

За даними Глобальної ініціативи Т4Р (Трибунал для Путіна), відповідно до правової кваліфікації подій за Римським статутом Міжнародного кримінального суду, наприклад, виявлено такі види воєнних злочинів та їхня кількість:

- 1) обстріл населеного пункту без наслідків (ст. 8 (2) (b) (v));
- 2) мінування населених пунктів чи окремих цивільних об'єктів, застосування систем дистанційного мінування (ст. 8 (2) (b) (xx));
- 3) застосування зброї, яка призводить до надмірних пошкоджень або невибіркових страждань людей (ст. 8 (2) (b) (xx));
- 4) напад на склад гуманітарної допомоги, гуманітарний конвой, гуманітарну місію чи коридор (ст. 8 (2) (b) (iii));
- 5) умисне вбивство цивільної людини зі стрілецької зброї чи іншим способом (статті 7 (1) (a) та 8 (2) (a) (i));
- 6) умисне тілесне ушкодження цивільної людини (ст. 8 (2) (a) (iii));
- 7) зґвалтування (ст. 8 (2) (b) (xxii));
- 8) використання об'єкта чи людей як живого щита (ст. 8 (2) (b) (xxiii));
- 9) катування та нелюдське поводження із цивільними чи військовими (статті 7 (1) (f) та 8 (2) (a) (ii));
- 10) масове насильницьке вивезення людей (статті 7 (1) (d));
- 11) примусова мобілізація на окупованих територіях (ст. 8 (2) (a) (v));
- 12) взяття заручників (ст. 8 (2) (a) (viii));
- 13) екологічна катастрофа внаслідок обстрілу (ст. 8 (2) (b) (iv));
- 14) розграблення захопленого населеного пункту (ст. 8 (2) (b) (xvi)) тощо¹.

Таким чином, коло суспільно небезпечних діянь, що передбачені ст. 438 КК України, є доволі широким, що має безпосередній вплив на обрання підходу до побудови методик розслідування цих злочинів.

---

¹ Статистика бази даних воєнних злочинів Т4Р // Т4Р : сайт. URL: <https://t4pua.org/stats> (дата звернення: 02.04.2023).

Можна побачити, що діяння, які охоплюються поняттям «порушення законів і звичаїв війни», є дуже диференційованими як за своєю кримінально-правовою, так і криміналістичною характеристикою. У такому разі створення видової методики за ступенем узагальненості фактично буде відповідати комплексному рівню методик, а підвидові методики – видовому рівню. У зв'язку із цим вважаємо, що формування видової методики розслідування цього злочину може бути недоцільним, у результаті створена методика буде характеризуватися високим ступенем абстрагування та навряд чи зможе задовольнити потреби судово-слідчої практики. Сам технологічний процес її побудови ускладнюється пошуком загальних закономірностей вчинення та розслідування значної кількості, як уже зазначалось, різноманітних як за кримінально-правовою, так і за криміналістичною характеристикою злочинних діянь.

У цьому разі слід акцентувати увагу на створенні підвидових методик відповідно до кожної форми суспільно небезпечного діяння, що охоплюється складом злочину «порушення законів і звичаїв війни». Зокрема, йдеться про такі можливі мікрометодики, як-от: методика розслідування жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням; методика розслідування вигнання цивільного населення для примусових робіт; методика розслідування розграбування національних цінностей на окупованій території; методика розслідування застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; методика розслідування примусової мобілізації на окупованих територіях; методика розслідування масового насильницького вивезення людей; методика розслідування мінування населених пунктів чи окремих цивільних об'єктів тощо.

Щодо структури окремих криміналістичних методик розслідування воєнних злочинів, то слід погодитись із судженням про те, що мікрометодики слід будувати за типовою схемою [8, с. 241]. Структурно окрема криміналістична методика розслідування певного воєнного злочину може складатись із таких елементів (блоків):

- 1) криміналістична характеристика воєнного злочину;
- 2) обставини, які підлягають встановленню;
- 3) особливості виявлення злочину та початку кримінального провадження;
- 4) типові слідчі ситуації, завдання та алгоритми слідчих дій на початковому етапі розслідування;
- 5) типові слідчі ситуації, завдання та алгоритми слідчих дій наступного етапу розслідування;
- 6) організація та планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження;

7) тактика провадження окремих процесуальних дій: гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, а також тактичних операцій.

Що стосується ще одного елемента окремої методики розслідування злочинів – заходів криміналістичної профілактики, то, на нашу думку, інформаційне наповнення цього блоку становить проблему. Це пов'язано з практичною неможливістю усунення причин і умов, що сприяють воєнним злочинам, їх запобіганню і припиненню. Профілактика злочинності можлива лише за умови наявності ефективного контролю з боку суб'єкта такої діяльності щодо об'єкта. Зараз національні судово-слідчі органи та будь-які інші суб'єкти державно-владних повноважень не мають можливості впливу на воєнну злочинність і, відповідно, відсутня можливість впливу на причини й умови таких злочинів.

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на актуальності активізації наукових доробок у напрямі формування окремих криміналістичних методик розслідування порушень законів і звичаїв війни, тобто воєнних злочинів, на рівні підвидових криміналістичних методик (макрометодик).

Список бібліографічних посилань: **1.** Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 304 с. **2.** Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. XIX. С. 445–451. **3.** Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с. **4.** Щербаковський М. Г., Андрєєв Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї : монографія. Харків, 2021. 192 с. **5.** Журавель В. А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична*. 2015. Вип. 2. С. 314–315. **6.** Синчук В. А. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. 288 с. **7.** Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. ст. М. М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. **8.** Степанюк Р. А. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.

Надійшла до редколегії 04.04.2023

Прийнята до опублікування 27.04.2023

Khan O. O., Manyk O. V. Methodology fundamentals for investigating violations of the laws and customs of war

Based on modern ideas on the concept of forensic methods of specific crimes investigation, their classification according to the level of generalisation of information contained therein and their structure, the article considers theoretical prerequisites for developing methods of investigation of violations of the laws and customs of war. The relevance of scientific developments in this area has been substantiated. Based on the definition of the criminal law classification of criminal acts included in the concept of "violation of the laws and customs of war", the author concludes that it is advisable to develop subspecies methods of investigation of crimes of certain types included in this concept.

A typical structure of a separate methodology for investigating violations of the laws and customs of war has been proposed, which includes the following elements (blocks): 1) forensic characteristics of a war crime; 2) circumstances to be established; 3) peculiarities of detecting a crime and initiating criminal proceedings; 4) typical investigative situations, tasks and algorithms of the investigator regarding actions at the initial stage of the investigation; 5) typical investigative situations, tasks and algorithms of the investigator regarding actions at the next stage of the investigation; 6) organisation and planning of the investigation, interaction of the investigator with other subjects of criminal proceedings; 7) tactics of certain procedural actions: public and covert investigative (detective) actions, measures to ensure criminal proceedings, as well as tactical operations. It has been noted that among these constituent elements, a separate problem is the information content of the last block which is the forensic prevention measures. This is due to the practical impossibility of eliminating the causes and conditions contributing to war crimes, and taking special forensic measures to prevent, counteract and stop them.

Crime prevention is possible only if there is effective control by the subject of such activity over the object. At present, national judicial and investigative bodies and any other subjects of state power do not have the ability to influence war crimes, and therefore there is no possibility to eliminate the causes and conditions of such crimes.

Key words: forensic methodology, investigation of crimes, violation of the laws and customs of war.

